

(bản dịch)

Vị t Nam quốc dân Phan Châu Trinh gửi thơ cho đế vương kim hoàng đế

Tôi sinh gặp lúc: trong thời nước nhà nghiêng ngửa, ngoài thời các nước đua tranh tiến bộ. Tôi là người yêu bình dân chân nghĩa, ghét chuyên chế quân quyền, đau đớn vì quan lại tham lam, thời thế xót vì dân sinh khổ nạn, vậy nên tôi sẵn lòng liều chết sinh mạng tôi, ra gánh vác việc đời, trông mong có cuộc đời cuộc sống hi vọng nghèo đói chút nào chẳng!

Năm 1907, tôi đã gửi thơ cho các quan chánh phủ Bồ Đào Nha, hết sức kêu ca, trình bày tình cảnh khổ sở của dân Việt Nam, sau xin thay đổi theo chính thể các nước văn minh trong thời bấy giờ. Nhưng vì tôi đã đứng xướng trong lúc bấy giờ là sự kiện kịp thời thi t cử: như lập trường duy tân Tây và chế Quốc gia, bày ra hình thức mới, hình nông dân giành lấy quyền lợi cho người mình, và thay đổi cách ăn mặc theo cách Âu Tây, v.v... Nhưng vì đó tôi làm trình bày một người thiên h, rõ ràng như ban ngày, vậy thời có tội gì không? Thế mà triều đình nước ta, trên đời n d, c, không hề gì lý thói chuyên chế cũ để hà hiếp dân ngu, cướp lấy lợi riêng cho mình; ghét việc thay đổi như cuộc thù, coi nhân dân như rơm rác, tìm cách bắt và việc, phá phách để đời, làm cho lòng dân ai ai cũng tức giận, để mà giết hại như người không thông minh lập nên trong nước. Sự chế ngự sự thu không công bình, xảy ra khắp cả 12 tỉnh Trung Kỳ trong năm 1908, thời dân và thân sĩ bị giết và bị tù, kẻ hèn mảy ngàn người, đau lòng thối m để biết bao nhiêu. Gặp dịp như thế, một người như tôi, có thể nào mà không cho biết lòng: phao cho việc này, bước vào cửa kia, trình bày thời x án t hình, sau lại đầy Côn Lôn.

Khốn nạn thay! Nước ta bị nước Pháp Bồ Đào Nha đến ngày đó đã gần ba bốn mươi năm rồi, nhưng sự h b và v n không thay đổi, cách văn minh chế ngự h b t chế, mà cái nước để chuyên chế c hiếp và n còn gọi là chế như thế. Vậy thời cái văn minh của nước Bồ Đào Nha không có ích gì cho nước Bồ Đào Nha, mà nước Bồ Đào Nha cũng không nhờ gì để có sự khai hóa của nước Bồ Đào Nha, là quá! Sự đó trong đời n y cũng ít thấy vậy.

Nếu tôi không như để có cái lòng công bình của một người Tây thời tôi còn đâu đến ngày nay. Tôi mà còn sống đến nay, cũng là nhờ cái văn minh thể chế của người Tây vậy (nhớ có hội Ligue des Droits de l'homme).

Năm 1910, để có khi tù, năm 1911 tôi để qua Tây để xem xét cái học thuật văn minh Âu Châu. Đã 12 năm, tôi ăn nằm trên cái đất dân chế, hợp cái không khí tự do, như vậy mà tôi hiểu để có chế chế đáng trong thời giới, phần nghĩa và của quốc dân, và cũng biết chế để có cái mục đích của nước nhà nên thay đổi như thế nào. Dân ta bây giờ phải đánh thức nhau dậy, phải để lòng hi vọng sự mà chế chế và i lữ vua để quan như, phải phá nó cho tan, để nó cho để; lợi phải lập t n gnu, c t t n r, làm cho tất h n s c ma qu chuyên chế, nó đã ám nh chúng ta m y ngàn năm nay, nếu không làm như thế thời không bao giờ trông thấy ánh sáng mặt trời mặt trăng nữa!

Đó là cái chủ ý và cái mục đích của tôi vậy.

Vậy mà nay tôi nghe Bồ h t khi lên ngôi t i giới, có làm để gì ích lợi cho dân không? Không, chế nghe có như người kiêu căng, dâm d, trái luân lý; nghe ch phép t c; quyền vua muốn cho tôn sùng, thời chế chế một công chính; hút cái máu của dân nghèo, trau cái xác thời cho sung s, người văn minh của thời giới, ngăn để người tiến bộ của quốc dân; n t x u tính h, chế a chan dậy như vậy, không sao mà nói cho xiết để.

Theo luật hiện pháp các nước văn minh trong đời bấy giờ, vua nào trái phép, dân có quyền c luật mà bắt t i. Tuy ngày nay dân quyền nước Nam còn bị đè nén, hiện pháp còn chế a thành lập, song chế theo chế công bình chung trong đời nay, Bồ h không sao mà gọi tôi và chúng tôi

đ c.

Nay tôi trích ra b y v i c quan h th nh t đ n dân, đ n n c chúng tôi, b y v i c đó là b y t i c a b h , tôi s xét đoán b t bu c nh sau n y, khi b h đ c th này, thì B H ph i t x l y.

I. M t là t i tôn quân quy n

Sau khi B h lên ngôi, th ng ra nh ng Chi u, Đ ép dân ph i tôn quân quy n, là l gì v y? B h th ng nói, n c ta x a nay v n sùng Nho giáo. Nho giáo còn ai l n h n ông Kh ng, ông M nh? X a vua Đ nh Công h i đ c Kh ng T r ng: “Có câu gì vua nói ra làm n c th nh v ng đ c không?”. Đ c Kh ng T r ng: “Có, làm vua khó l m, mà làm tôi cũng không d ”. L i h i r ng: “V y th i có câu gì vua nói ra , mà làm m t n c không”. Đ c Kh ng T r ng: “Có, ta không vui chi s làm vui, ta ch vui sao cho nh ng l i ta nói ra không ai dám cãi l i”. Th y M nh T nói r ng: “Trong n c dân là quý nh t, đ t cát và v t s n là th nh, còn vua là khinh”. L i nói r ng: “Có cho đ c lòng ng i cùng dân, m i đáng làm ngôi thiên t ”. Còn bi t bao nhiêu là l i nói khác n a, cũng toàn m t ý y c . B h xem l i trong 5 Kinh và 4 Truy n, xem có câu nào là tôn quân quy n không? B i vì ng i nào mà ngôi mình trên muôn ng i, th i lòng khiêm nh ng ph i xem mình nh d i c muôn ng i, y là cái tinh th n c a Nho giáo v y; n u ng i nào hãnh hãnh t đ c, c y quy n th mà ép dân, r ng: “chúng bay ph i tôn ta, ph i s ta, th i ng i y ch ng khác chi tìm đ ng t t v y. X a vua Ki t r ng: “Ta làm vua trong n c n y, nh m t tr i soi trên trái đ t, m t tr i m t ta m i m t”. Dân th i tr l i r ng: “M t tr i kia sao m y không m t? Chúng ta s n lòng ch t v i m y, làm cho m y m t.”

Vua Tr r ng: “M ng ta sinh tr i, ch ch ng dân”. Dân tr l i r ng: “Tr i là dân, tr i xem là dân ta xem, tr i nghe là dân ta nghe.”

Rút cu c l i vua Ki t th i đầy ra n i Nam Sào, vua Tr th i đ u treo c Thái B ch.

y là nh ng g ng c a các ông Vua tôn quân quy n đó. V s đó đ c Kh ng T r ng: “Vua Thang đầy ông Ki t, vua Võ gi t ông Tr là h p theo l tr i, mà thu n theo lòng ng i”, Th y M nh T nói r ng: “Nghe gi t m t ng i tàn b o, tên là Tr ch ch ng ph i gi t vua.”

Đ y m i th c là Nho giáo đ y, sách v còn s s đ y, đ u ghi l i t tay đ c Kh ng, th y M nh c , có ph i t i bày đ t ra tôi t d i tôi, mà ph nh ng i ta đầu.

Nh ng Ch , Đ tôn quân quy n c a B h , có khác gì cái chi n th v i Nho giáo hay không?

X a nay có vua nào ngh ch v i qu c giáo mà còn đ c làm vua lâu dài đâu.

Còn theo các h c thuy t mà nói, sao g i là n c? Là hi p dân l i mà thành n c; sao g i là tri u đ i nh? Là nh ng ng i đ c c y quy n cho, ph i thu n theo ý mu n c a dân mà làm nh ng v i c l i dân ích n c.

Ông vua hay ông Giám qu c, ch ng qua là ng i thay m t cho m t n c, cũng nh m t ng i qu n lý thay m t cho m t Công ty mà thôi.

Ai ch u trách nhi m y, hay h ng đ c cái quy n l i, th i ph i làm cho h t các b n ph n mình đ i v i dân, đ i v i n c; n u không th th i cũng b ph t, b t i nh m i ng i v y.

y, t do, bình đ ng, là nghĩa nh th mà các n c vẫn minh thì nay ph i đ t ra quan N i các T ng tr ng (t c là T t ng) đ thay quy n vua hay Giám qu c đ ch u l i v i dân là th .

N u có ông vua, hay ông Giám qu c nào chi m c a dân làm riêng c a mình, th i dân bu c t i cũng ch ng khác gì t i ăn tr m ăn c p; n u c y quy n m nh hành h dân làm tôi m i, th i bu c tôi cũng nh đ a b n ngh ch.

Cái l y đ ng th i nó sáng r nh ban ngày, ai ai cũng rõ. Phàm nh ng dân các n c vẫn mình, đ u coi l y nh n c, l a, lúa, g o, th l y nh tr i đ t th n linh; dân nào thu n l y th i đ c th nh v ng phú c ng, dân nào trái l y th i ph i sa sút hèn h .

X a vua n c Pháp là Louis XIV nói r ng: “N c là ta”. Dân Pháp cho là l i nói đ i ngh ch vô đ o; đ n nay ng i Pháp làm sách chép đ n câu đó cũng còn ch a nguôi lòng gi n. Cái ý đó có khác gì v i nghĩa Nho giáo đâu.

Đ c Kh ng T nói r ng: “Ông vua nào mu n cái s ghét c a dân, th i tai h i t t có ngày đ n mình”. L i nói r ng: “M i r nó có vua, ch ng b ng nh ng n c vẫn mình nó không có là h n”. Ông M nh T nói: “N c là n c c a dân, ch không ph i c a vua”.

Nay B h sinh đ trong n c Nho giáo, và làm vua trong thì bây gi là th k 20, mà n c ta l i đ ng d i quy n n c dân ch Pháp B o h , B h l i dám tôn mình nh th n thánh, nghênh ngang trên đ u dân. V y th i ch ng nh ng dân Vi t Nam không th dung đ c B h , mà dân n c Pháp l i càng khi đ B h n a.

Nay chúng ta th ghé m t xem qua tình th Âu Á, Nh t B n là n c đ ng văn, đ ng gi ng v i n c ta. 40 năm tr c h đã l p ra hi n pháp, cho dân đ c b u c ngh vi n; vi c chính tr trong n c theo công ý c a dân, ch vua không đ c t chuyên c ; vì th nên n c h đ c c ng th nh, nay đã đ ng đ u trong Á Đông, th mà h v n hi m quy n vua còn l n quá. Vua Minh Tr là vua có danh ti ng công đ c c a Nh t B n, mà cu i năm hi u Minh Tr , ông ta còn b cái hi m thích khách, l i năm m i r i đây, quan T t ng Nh t B n b gi t trong ga xe l a cũng vì c y.

N c Tàu là n c m vẫn mình n c ta, trong năm 1911 h cũng đã đ u i vua đi đ l p nên n c dân ch .

Còn nh Âu Châu, quy n vua còn ai l n h n Hoàng đ n c Nga, th n a th i Hoàng đ n c Đ c, và Hoàng đ n c Anh (trong nguyên b n là Úc, có l nh m)? Trong chi n b i v a r i, vua Nga là Nicolas II và c nhà b gi t m t cách r t th m h i; vua Đ c Guillaume II ph i tr n qua Hà Lan m i kh i ch t; vua Anh Charles I, hai l n tr n v đ m u ph c ngôi vua, dân n c Anh h ch ng c l i và đ u i đi nh đ u i gà; rút c c l i b đầy ch t ngoài m t hòn cù lao.

Nh ng ông vua tôi đã k trên đó, đ u là nh ng ng i anh ki t, và trí h cũng bi t đ m i vi c trên th gi i, tuy h đ i v i dân có m t hai chuy n t chuyên, song cũng có l m vi c h làm ích cho n c h . Nh ng ông vua nào làm nên, th i n c đ c giàu m nh, ông nào có b thua đi n a, cũng không đ n n i m t n c. Th mà các n c y nó đ i v i các vua chúng nó m t cách r t nghiêm kh c, ghét h nh là c c th t đ b u th t, g m h nh con r n đ r t đ c; vi c nh không c n th n, th i chúng nó b b t không th ; làm vi c l n mà h ng, th i s ch t chóc theo ngay. Xem đó th i đ bi t cái trí th c nh ng dân đ i bây gi m mang là th nào!

Còn n c Nam ta, t x a đ n nay, v n là m t n c chuyên ch , trăm vi c chính tr vào m t tay vua; công vi c Tri u đình c m không do dân nói đ n (lu t ta c m không cho h c trò và dân g i th cho vua nói chính tr). Đã 70, 80 năm nay, trên vua th i hèn, d i tôi th i n nh; pháp lu t th i nghiêm nh t, dân m t c t do (t th i Gia Long đem lu t Thanh v tr dân Vi t Nam, là m t s l m, vì lu t đó là lu t ng i Mãn Châu l p ra đ tr Trung Qu c, trong lu t y l m phép không công bình; xem nh khi lu t y b t đ u thi hành trong n c ta, ông Nguy n Văn Thành là m t ng i khai qu c công th n, ch vì c con ông ta đ t m t bài th ch i, v y mà các quan n nh th n, đem thù đ t ra, gi t c nhà ông y! Th th i b lu t y đ c đ bi t ch ng nào!). T đó n c ta, dân v i vua cách nhau xa quá; các quan i gi a mu n làm chi th i làm, dân không ch kêu ca. T tri u Minh M ng v sau, gi c gi n i lên luôn; đ n đ i T Đ c, Tây qua là m t n c, ông bà nhà Nguy n, trong 200 năm m mang g n n a n c Nam, công đ c l n bi t là bao nhiêu mà con cháu làm vua ch ch a đ y 50 năm, đã b h a m t n c, là b i c đó, th m

thay! Vì c h c hành th i h b i, nên h c trở d t nát, ch b i t thi đ u làm quan đ ăn c p c a dân, ch ng bi t n c nhà là gì.

V y cho nên đ n nay n c nhà m t ngày m t sa sút, càng ngày càng tàn m t, ch ng còn đ ng vào b c nào c ; n u không b n c Pháp l y, th i cũng không bi t n c ta trôi n i vào tay ai! C s đã qua đó mà bu c t i, ch ng vua th i ai? Đ u có anh th y ki n mi ng l i gi i th nào, cũng không cãi c gì đ c.

V y n c ta t nay v sau, còn nên tôn quân quy n n a không? Không, ch ng nh ng là vua không nên tôn, mà ngôi vua cũng nên c t đi kia. V y mà vua đ n nay cũng còn, th ng ôi! Cái trí khôn dân ta lu l p, thua kém c ng i thiên h , đã đành nên th ng h i, mà cái lòng trung h u nh n nh c c a nó cũng nên chu ng v y!

V y th i đáng l vua ph i h t lòng lo ng làm vi c gì l i ích cho th a lòng chúng nó m t tí m i ph i. Nay B h th i không: lúc ch a làm vua, ch ng nghe có m t đ i u gì là hay, mà s x xa th i đã chán ch ng tr c m t thiên h , ch lo ch y ng c, ch y xuôi đ lên làm vua cho đ c; đ n lúc làm vua đ c r i, ch làm vi c cho nhân dân oán thán mà thôi. V y mà nay còn đ a h i quy n n quy n kia, b t bu c dân còn ph i tôn mình n a kia!

Chi u theo lu t x a nay, dân Âu Á chúng nó b t t i các vua c a chúng, mà x B h , th i m t cái gi t, hay m t cái đu i, hai cái đó B h không th tránh đ c.

II. Hai là t i th ng ph t không công bình

Th ng phạt là cái phép l n c a Tri u đình. M ng s ng c a dân, k c ng c a n c, đ u quan h đ c . Đ c Kh ng T nói: “Hình ph t không nh m phép, th i dân không có ch thò tay chân”. M nh T nói r ng: “Ng i trên không theo l th ng, ng i d i không gi phép lu t, cái n c nh th , th i th nào cũng ph i m t”. Đ i x a th ng ng i ph i Tri u, là t ra ng i c n c cùng th ng, ph t ng i ph i ch , là t ra ng i c n c cùng ph t; n u hai s đó mà m t c công bình, th i dân c n gì ph i có vua có quan?

Tôi nghe đích r ng: B n tên X là b n ch i b i l ng l v i B h khi tr c, khi b h làm vua r i, th ng th i đ c thắng ch c Th ng ch đ h u h bên mình, th ng th i làm cho Tri ph , Tri huy n, quan T nh hay quan Kinh v.v...L i nghe có anh quan Th lang n , v anh ta có oán riêng v i B h lúc còn ch a là vua, khi B h lên ngôi r i, nh n s r i ro nho nh , anh ta b cách ch c đu i v ngay. L i m t Th ng th hay rao bán nh ng cái t riêng c a B h ra ngoài, nhân d p đó m t ch đ a, B h tìm c bu c t i n ng, x 8 năm tù, án đã làm r i, sau nghe anh này rút ra 5 v n đ ng b c, l i đ c l i, giáng ch a đu i v .

V y th i s th ng ph t, B h c theo ý riêng c a mình, ch ng c n gì phép n c, làm cho thêm s gian d i lo lót ra. Vua nh th , th i vua làm gì?

L i nghe B h nuôi m t t i lính kín h n 40 ng i, đ mai chi u đi do thám ch n h ng thôn, n i thành th , xem có ai gièm chê mình không? N u có, th i B h ho c là tìm cách bu c t i ngay, ho c là dùng cách bí m t làm h i mà không cho ng i ta bi t. Nh ng quân đó r t là quân côn đ , c y th g n vua, làm đ i u phi pháp, khi n cho l ng dân ai ai cũng s hãi, khóa m m b t mi ng, ra đ ng g p nhau ch l y m t trông nhau mà thôi, thi t là làm cho nhân dân kh s th m thê.

X a vua L nhà Châu là ng i l m nét x u, s dân ch trích, m i đ t ra m t cái phép đ kh i s chê gièm, cũng làm nh B h v y. Ông Thi u Công can r ng: “B t mi ng dân khó h n là b t mi ng sông”, vua L không nghe, sau qu b dân gi t. Sao B h không l y g ng đó mà soi?

III. Ba là chu ng s qu l y

Cái qu l y ch ng qua là đ ch s tôn kính đó mà thôi, ngoài ra ch ng có nghĩa lý gì c . M t ng i ng i đ s t trên, bao nhiêu ng i d i ph i áo mão d p đ u xu ng đ t, ch ng nh ng là làm m t cái ph m giá c a loài ng i, mà l i làm cho ng i trên sinh lòng kiêu căng, ng i d i

m t lòng liêm s , thơ t là m t cái l phép r t là m i r . (L l y đ i x a, m t ng i l y th i ph i l y tr l i, l đó h y còn bên Nh t B n, nh ng vì phi n quá, nay cũng b).

Các n c vẫn minh đ i b y gi đ u b cái l y c , ch còn m t hai x M ng, Mán còn gi l i mà thôi, th mà n c ta đ n nay v n còn gi thói đó, th c là m t s x u h cho dân ta bi t bao nhiêu.

Năm 1906, quan Toàn quy n Beau ra l nh b l y, kh n n n thay cho các quan l n Vi t Nam không bi t x u h , c b t dân gi cái thói cũ. Đ n lúc quan toàn quy n Sarraut l i c m l i m t l n n a; nay Nam k và B c k đã b c r i, mà B h cũng c kh kh theo cái thói m i r đó, ch ng nh ng không b , l i còn làm cho pho tr ng thêm ra, B h làm hình nh thêm cái l y nh thêm ăn u ng m t món gì ngon s ng l m. M i khi trong Tri u có l ch u l y th i B h cho phép ng i nào ch p nh đ bán cho kh p c n c, nh ng nh y đã truy n kh p c th gi i.

Khi B h qua Tây, các quan ti n đ n ga xe l a Đà N ng, B h cũng b t làm l l y; đ n khi tàu t i Marseille cũng th .

L l y không ph i là l vẫn minh, vua cũng không ph i là tr i, quan và dân không ph i là đầy t m t, ga xe l a và b n tàu không ph i ch n Tri u đình, mà sao B h dám b t ng i ta vùi áo mảo trong ch n l m than, xem loài ng i nh loài trâu ng a, làm cho ng i ngo i qu c trông vào, ch ng nh ng là ch c i B h , mà l i m a mai khinh đ nòi gi ng Vi t Nam n a. Nh ng s đó, phàm nh ng ng i có nhi u ít trí khôn, bi t đ c m t tí vẫn minh th i b y gi , ch ng ai ch u làm, mà B h th i c vui v t đ c mà làm đ c, th c l quá! V y không ph i m t ng i ngu là gì?

R t đ i B h l cho phép ng i ta dùng th ch cao n n thành hình ng i, nh lúc B h ch u ch u l y trong l đ i tri u, đ trong tr ng đ u x o Marseille, B h t ng s đó là quan tr ng l m hay sao, mà B h dám đ m ra khoe tr c m t th gian? T ng làm th n y: B h th i cho nh trên ngai th p vàng ch ng chút khiêm nh ng nào c , còn các quan l n nh râu tóc b c ph , cúi đ u khoanh tay m t th i nh m hi hí, khòm l ng đ ng c tr c B h , làm nh hình m t b y rái cá đ ng t cá, m t b y kh đ ng làm trò. Nh ng ng i Âu có ki n th c, ai n y cũng t c c i, v y có chán ngán không?

V y th i B h ch ng bi t gì là x u h sao? B h ch ng qu n gì danh ti ng c a B h m c lòng, còn th di n n c Nam th i sao?

Trong Kinh truy n r ng: “Nh ng ông vua mà tính ý trái v i thiên h c , th nào cũng b ng i làm h i”. “Vua khinh dân nh th là con chó con ng a, th i th nào dân cũng coi vua nh ng i đi đ ng”, (nghĩa là không tình nghĩa gì v i vua). “Vua coi m ng dân nh cái c cái rác, th i dân cũng coi vua l i nh ng i c u thù”.

V y th i B h ch ng qua là ng i qua đ ng, hay là ng i thù đ ch c a dân Vi t Nam đó mà thôi, mu n cho dân đ ng làm h i đ n mình sao đ c?

IV. B n là t i xa x vô đ o

Sau khi B h làm vua r i, th i đã đ m lòng chán chê nh ng cung đ i n cũ ông bà đ i tr c đ l i, l i n làm ngay m t s cung đ i n nguy nga l làng An C u(1), mua nh ng đ s c a Tàu, m i l n vài ngàn b c, đ m v đ p b ra, l a nh ng mi ng nào bông hoa đ p, đ g n nh ng hình con long, lân, qui, ph ng, cho th a lòng xa x c a B h . L i đ m b c ti n thuê ng i Tây đ c ba, b n cái t ng đ ng c a mình, phí t n c m i cái trên đ i n t v n đ ng b c, đ ch ng trong nhà đ u x o. Báu gì, x o gì đ đó mà đ u! L i t cái khăn, cái mũ, cho chí cái áo, cái giày, B h đ u đ i nh vàng ng c kim c ng, giá phí bi t là bao nhiêu! R t đ i l y vàng lu t giát ra làm cái ng đ bao kh p chân, xa phí đ i đ t, t x a đ n nay ch a có nghe ông vua nào làm nh th bao gi .

L i B h lúc qua Tây, xu ng tàu t Tourane cho đ n khi qua đ n Tây, lúc trên tàu, g p khách b hành nào th i nh ng r u sâm banh h ng nh t là đãi cho th c a, ch nói nh ng ti n cho “bu c boa” (pourboire) cũng đ n 20.000 quan, còn kim ti n kim, khánh th i đ ng cho ai n y, ch ng k sao h t đ c.

Ai còn l gì, khi B h ch a làm vua, trong túi ch ng có m t xu, v y th i ti n đó đâu mà t i? Ch ng ph i B h ăn c p ti n kho, ti n kín c a n c ta, th i ti n đâu?

(Tr lên là sao y b n d ch th bút c a C Tây H còn gi đ c. D i đây là ông Lê m d ch ti p b n th bút Hán văn)

Than ôi! Trung k n c ta, nông dân th i nghèo kh đ n c c đi m, thiên tai t i t p, oan vong th ng th y, quan tham l i nhi u, đ t x u dân cùng, l i thêm trong lúc gi c giã, v t giá cao v t, tình tr ng l u ly đ n nay ch a c u v t, xâu thu n ng n , gánh vác không n i; nói đ n vi c m mang trí khôn, vi c nâng đ đ i s ng th i còn xa l c xa l , sánh v i Nam, B c k , bên khô bên t i cũng đã rõ r t r i. Th mà ngân sách còn kêu thi u h t, ép dân mua r u, thu c phi n đ làm giàu công qu , tr ng tr n nh th còn ph i làm, còn nói chi n a.

Ch ng nói đâu xa, nh ng năm 1916, 1917, 1918 là sau khi B h đã lên ngôi r i, dân các t nh Thanh Hóa, Ngh An, Hà Tĩnh, Th a Thiên, Qu ng Nam, Qu ng Ngãi b b o t l n h n lâu, nên ph i ch t đối, ch t d ch, trên báo ch ng kêu vang luôn, th m th ng nh th còn gì h n n a! Nh ng mà ch a t ng nghe B h làm đ c m t vi c t thi n nào đ c u ng i s ng sót, b thí m t đ ng xu nào đ giúp k kh n cùng! Nh v y th i B h đã đ t h t tình nghĩa v i qu c dân ta t lâu r i, mà nay l i dám ăn c p c a n c làm c a riêng, xa x b y b , v t ti n vào ch tr ng không. Ch l y m t vi c y mà nói, B h còn m t mũi nào, còn t cách nào mà t x ng là vua c a dân ta?

Gi s nh B h l y ti n làm cung đ i n đó mà l p m t tr ng Đ i h c t i Hu , l y ti n mua mua đ s đ đ p b đó mà mua đ dùng cho nhà tr ng, l i l y ti n phung phí đ i nuôi h c sinh l u h c t i Pháp cũng đ c vài m i ng i, th i hai cách dùng ti n l i h i khác nhau bi t là bao nhiêu!

T ng h i thay! Qu s dân ta m i năm c n cù, đ m hoi sa n c m t, v kêu đói con khóc l nh, cũng m c, thân rách l i, b ng xép ve, cũng m c, ch lo ch y ng c ch y xuôi cho có ti n đ n p thu cho nhà n c, mà cũng có lòng mong nhà n c làm đ c đi u gì ích l i ch ng?

Nh ng mà khi thu thì v vét t n x ng t y, đ n khi tiêu thì vãi tung nh tro b i nh th th i qu c dân ta t i gì mà ph i ch u c c kh , dâng c a c i, máu m đ cho m t ng i vua u mê tiêu phá m t cách đ i d t nh th ?

Trong khi B h vung vãi b y b đó, B h há không nghe vi c làm c a v t ng th ng Trung Hoa là ông Lê Nguyên H ng sao? Ông y th y kho nhà n c thi u h t, th i t nguy n đem ti n l ng c a mình h n 3 tri u r i i quan ti n Pháp, tr l i cho qu c dân đ đem làm vi c t thi n, các báo Pháp khen ng i không ng t.

Ôi! Tàu là m t n c đ t đại r ng, s n v t nhi u, dân s đông h n h t trên th gi i, l i là m t n c đ c l p, h đói nghèo, không ph i là cùng vô s xu t, th mà đ ng đ ng m t v T ng Th ng m t n c l n, bi t yêu n c, bi t lo dân, còn không mu n lãnh s l ng h ng năm đ c h ng, đ cho qu c dân b t gánh n ng thay; hu ng chi nay B h là vua m t n c b b o h , v th d i quan Toàn quy n, danh hi u ch có trong 12 t nh, công nghi p không h n gì m t tên dân m t, mà l i dám t sánh mình nh vua tr i, vi c làm nh tr m c p, ngoài l ng b ng ra, còn thêm phí t n làm cung th t, l i còn tiêu xài b y b n a, th là nghĩa lý gì?

B h vi t th cho B Tr ng Thu c đ a có câu x ng là “cha m dân”, th h i n c ta x a nay v n tr ng luân lý gia đình, mà có đâu th cha m tàn nh n b t l ng nh v y? Đ i i i, ph i nói là th ng gi c c a dân th i đúng h n. Đó là b n t i.

V. Năm là ph c s c không đúng phép

B h t ch ra m t th l ph c ki u m i, t m c ra đ ra Tri u. Ki u y là trên áo c m bào cũ, thêu vào cái c u vai ki u Âu, còn c áo và tay áo th i dính vài ng c lòe lo t, Âu không ra Âu, Á không ra Á, i trên nón vua th i thêu thêm nh ng hình r ng ph ng sáng ng i. Nghe nói khi Đ i t ng Jofre qua n c ta, B h m c đ y mà đón ti p; bây gi qua Pháp, khi đ n đi u m danh nhân t sĩ, cũng m c đ y. Cũng may là ng i Pháp ít đ ý đ n l ch n c ta, nên không bi t đó thôi, n u có ng i h i rõ, g n h i r ng, B h ăn m c nh v y qu có đúng v i l ph c nhà binh n c Nam không? Th i ch ng bi t tr l i th nào đ c.

Th xem các n c trên th gi i, v l ph c th i n c nào cũng có qui đ nh, khi ti p khách, khi duy t binh, khi tri u, khi h i, l ph c có quan h đ n qu c th ; phàm ng i ra làm vi c công đ u không đ c v t kh i, n u không th n tr ng m t chút, th i đ i ngo i mang n i nh c th t l , đ i n i mang cái t i trái phép. n c ta tr c kia phép n cũng r t ch t ch , t vua đ n dân đ u có th ch , chép l i i h i đ i n, ban b làm l nh chung, n u ai sai v t th i hình ph t theo ngay. N u nói r ng cách m c x a không h p v i đ i nay, ph i c i cách cho h p th i, th i đó không ph i vi c không nên làm. Xem nh Tàu v i Nh t công ph c đ u theo l i Âu Châu th i sao? Nh ng ph i đ t làm th th c nh t đ nh, trên đ i m t lo t, thay đ i theo m i, l y l công b ra ai n y đ u ph i theo, nh v y th i sao l i không nên?

Nay B h l i trái h n, t ch t m c, ch lo làm sang m t mình, ng i trong n c xem vào không gì là chính đính, l i làm cho tai m t ng i ngoài l m l c, đã sai phép bang giao, l i làm nh c qu c th , chi u lu t pháp n c nhà, ph i ch u đ i n hình. Đó là năm t i.

VI. Sáu là du h nh vô đ

Sau khi B h lên ngôi, th i ra s c khu ch tr ng nghi tr ng nhà vua, th ng th ng ra đi ch i rông, nào là voi, nào là ki u, nào là xe nào là ng a, nh ng ng i theo h u, nhi u khi đ n hàng trăm, ít cũng ba b n ch c, chi u l i rong ch i thành th . Trang s c l ng l y, nghi th c oai nghiêm, quân h u nghênh ngang, n c ta b n m i năm ch a t ng có. Ng i đi đ ng kh vi c ch y tránh, dân trong nhà chán s h u phi n, còn B h th i đ ng đ ng t đ c, ý mu n t cho ng i ta bi t r ng Hoàng đ là sang.

Xét lu t pháp các n c văn minh, không có quy n l i nào mà không có nghĩa v kèm theo. Nay B h t tôn quân quy n, t ý làm oai làm phúc, chính tr b l không m y may l u tâm đ n. Nhân dân đối l nh ch ng chút h i han, mà l i ngày ngày ch i rông, kiêu căng buông lung, th i còn trách k b y tôi sao đ c? B h thì cao quý l m đó, còn qu c dân đau kh thì sao? Nh v y là ch bi t quy n l i, mà không bi t có nghĩa v , chi u theo lu t, h không làm h t nghĩa v th i ph i ch u trách nhi m là cái t i h i n c h i dân, B h ph i ch u là th ph m tr c h t. Đó là sáu t i.

VII. B y là vi c Pháp du ám mu i

B h qua Pháp chuy n này, ng i ta k nào có l u tâm đ n qu c s , ph n nhi u ph i suy nghĩ, tr c th i ng sau th i lo, khi đã bi t r i th i ngó nhau mà c i mĩm.

M n c r ng đ a Hoàng t đi h c, ho c đi đi u quân sĩ n c ta t tr n, và đi xem các thành ph phía B c n c Pháp b tàn phá, th i nh ng vi c đó đ u là vi c t c a B h , không ph i vi c công c a qu c dân ta, l i đó là vi c không c n kíp gì c .

N u m n c r ng đi du l ch n c Pháp, đ kh o sát văn minh c a h r i đ c i cách chính tr trong n c , th i B h không ph i là tay làm vi c y đ c. Sao v y? Vì n c Pháp là n c dân ch , mà B h là vua tôn quân quy n, l y cán vuông mà đút vào l tròn, ch có cái h i làm cho

hà cán mà thôi. Vả chẳng B h không am hi u ti ng Pháp, mà m y ông đi i th n đem theo, nh tên X tên Y đ u là b n h ti n n c ta, trí th c h còn th p h n con nít 10 tu i c a Pháp. L i trong khi B h Ba Lê, ch có m t l n đ n tr ng đưa ng a, cá đ c 200 quan, còn nh nh ng Vi n Bác c l n, h c đ ng l n, th ng quán l n, công x ng l n, và nh ng n i nhóm h p bao nhiêu văn minh tinh tú c a n c Pháp v.v... th i ch a t ng b c chân vào, nói r ng đi kh o sát, th i kh o sát mà nh v y ?

N u m n c r ng đi đ cu c đ u x o Thu c đ a Marseille, th i n c ta là ngày nay có cái x o đ đ u, phi ng i B c k thì th i Nam k là dân d i quy n tr c tr c a pháp v y (đ u x o này Trung k có ngh b n sáo, so v i 50 năm v tr c ch a c i l ng chút nào), còn 12 t nh Trung k là cái x o d i quy n chuyên ch c a B h , th i sĩ phu lòng đen nh m c, nông dân x ng g y nh c i, có gì là x o đâu! Ch duy đi i th n và quan l i c a B h , th i cái x o qu l y, cái x o dua n nh, cái x o ăn h i l , cái x o x o th t dân đ ăn cho béo cho m p, nh ng ti c thay! Cái loài qu s y, th i t i Pháp đây, sáu b y m i năm v tr c, h đã nh n xu ng n c sâu, ném vào l a đ c r i, nay B h đem loài y qua, th i không ai còn mà đ u n a! Nh v y trong cái màn h c ám c a chuy n du l ch n y c a B h , công s p đ t qu quy t th nào, cũng không khó gì mà không bi t v y.

Nghe B h vài năm tr c đây, đã c y oai chuyên ch , v vét c a dân, mua đ xa x h ng nh t c a các n c Á Đông và n c mình, tóm thâu t t c đ quý báu c a các tri u tr c đ l i, ch a đ ng có h n trăm hòm, ngày nay đem c theo, nh ng i Pháp tên X tên Y v n đ ng, dâng l cho đ ng quân ch n c Pháp, đ nh c ng c ngôi vua cho cha con B h và nh h làm h u vi n đ mong đ t cái m ng tôn quân quy n, sau thành vi c r i B h v n c s thi oai dâm b o, khóa h t mi ng l i i qu c dân, r i s ký đ i u c này đ i u c n đ đ n đáp. Vi c n y tuy còn t trong vòng bí m t, nh ng ng i ta đã đ n r m ngoài, không ph i là không có c , theo l i t c ng c a Pháp “không có l a mà có khói” ai tin!

Tuy nhiên, n u B h mà dùng k y, há ch ng th t sách l m sao? B h mu n gi v ng ngôi quân ch , mà l i đi c u kh n v i dân c a m t n c dân ch , Trinh này mu n bi t muôn ph n không có m t ph n nào thành công đ c.

Cái b nh c a B h là b i ngu mu i, ch a t ng đ c l ch s cách m ng n c Pháp v y. N u m t mai bi t đ c th i s g c đ u chán n n, cu n gói mà v s m v y.

Cu i th k 18, cái oai chuyên ch c a n n quân ch Âu châu đã lên đ n t t b c, th ng ph t tùy ý, tr m t c qu c gia, xem nhân dân nh nô b c, vãi ti n tài nh đ t b i, cung th t huy hoàng, ch i b i xa x , ăn m c hoa m , qu l y tôn nghiêm, th t không ph i là m t ông vua m t n c mang h danh là bán t ch nh B h có th t ng t ng đ c. Th mà h v t đã c c th i ph n l i, đó là l t t nhiên. Bu i y các danh sĩ n c Pháp, nh L Thoa,

M nh-Đ c-T -C u, Phúc-L c-Đ c-Nh , v.v... k ti p nhau n i lên phát huy cái nghĩa nhân quy n, ch ng vài m i năm mà cái th l c nh h ng ra kh p toàn Âu. . Dân t c Pháp là tiên ti n nh t, hu tay kêu l n, ng l i nh vang, ngã r i đ ng d y, càng ti n càng hăng, cho nên t u đ c khúc kh i hoàn, mà cái đ u c a vua L -Đ ch th 16 c a n c Pháp đã bêu cao trên đ n đ u dài v y. B h qua thành Ba-lê, trông nh ng đ ng ph r ng r i, th y có nh ng t ng đ ng nguy nga, đó đ u là nh ng t ng k ni m nh ng b c thánh hi n hào ki t đ ng th i đã ng h t do, c u v t m ng dân v y. Phàm trong th gi i, quân ch nào vô đ o thì th n y ch ng dung. B h nên qua ch i công tr ng Công-c (Concordre) và cung đ i n Versailles (L đ ch đã b b t Versailles và b gi t t Công-c) đ đ i u cái di tích màn chót nên quân ch vô đ o, nh n đó h a may có t t nh chẳng.

Y th i y, chính th n c Pháp đi làm dân ch , l p ra ngh vi n dân c , l p pháp, hành pháp, t pháp, phân tách rõ ràng, mà ngh vi n n m h t ch quy n c a n c. Đ n nay, chính ph

chuyên ch không còn d u v t, nhân lo i trông nhi u n c đ c h ng nhi u h nh phúc, t do là nh dân t c Pháp ch y máu tr c mà đ c v y. Sao B h không xin vào đ n Bourbon đ nh n th y cái khí t ng bác ái, bình đ ng, t do c a qu c dân c ng hòa, so sánh l i v i cái chính th chuyên ch đen t i ngàn năm c a n c ta, th i th y rõ cái ch nghĩa dân quy n th n thánh b t kh xâm ph m, nó đ ng b ng b ng b t b tnh m t tr i gi a tr a, chi u th u c b u tr i, mà v sau chính th quân ch t t không có ch đ ng chân còn nói chi đ n vi c chuyên ch đã man n a.

Đ c nh v y ch ng ph i s c ng i làm nên chẳng? Thì đó cũng là lu t thiên đ n không th tránh đ c v y.

Ngày nay các dân t c trên toàn c u đ u x ng n c Pháp là n c t dân quy n, không đúng hay sao? Không đúng hay sao?

Đó, m t n c danh d nh th , m t dân t c danh d nh th , xem l i h n trăm hòm đ quý c a b h đáng giá bao nhiêu, l i dám đem b ch bích mà nhem thềm, đem hu nh kim mà làm đen lòng, đi ng c l i phong tri u th gi i, trái v i công lý nhân đ o, làm d danh d qu c dân, đ v B h gi cái v n m ng c a n n quân ch chuyên ch nó đã g n tàn nh gi t s ng ban mai r i. Nói r ng 20 tri u qu c dân oán là chuy n nh , còn m t mũi nào đ i v i v n qu c trên th gi i i ? Xem v y B h đi chuy n này ch c ch n là th t b i, không còn ng g i n a. Ch ti c thay bao nhiêu m c a sáu, b y tri u qu c dân ta, bao nhiêu cái kho tàng quý báu c a n c nhà ta dành d m m y trăm năm nay, ch v s l lnh nh nhen mà B h đem v t đi m t cái, làm chìm l m h t th y theo ng n sóng Tây d ng! Đó là b y t i.

Tr lên b y đ i u, b i có quan h qu c k dân sinh, nên k ra đ bu c t i. Ngoài ra còn nh ng đ i u x u xa không th k xi t, b i không quan h vi c n c cho l m, ho c có dính đ n đ i t cá nhân nên không k đ n làm gì.

Ồi! Th gi i ngày nay dân trí ti n b m i ngày ngàn d m, tr c vài m i năm nay, vua các n c l p hi n đã đem m i chánh s l n nh c a qu c gia, hai tay dâng tr l i cho qu c dân, không dám h i đ n, duy ngày đêm mong c đ c gi cái h danh t trên th n dân, kh i m t n i dòng đ x u h đ n tồn mi u, th i đã coi là cái ph c l n tày tr i r i, nh ng đ n nay qu c dân h còn l y làm khó ch u, còn lo trăm k đ b đi, đ đ t đ c đ n cái ch nghĩa bình dân chân chánh m i h d .

v y th i t nay cái tàn quân ch trong th gi i cũng không xa m y, không c n ph i khôn ngoan l m m i bi t v y. Ch ng nói đầu xa, g n đây trong th i Âu chi n, b qu c dân gi t ho c đ u i đi đã có 38 vua, trong đó có 3 ông Đ i hoàng đ r i.

Nh tr c đã nói, chính th n c ta, t x a là quân ch đ c tài, chính tr hay d , quan l i hi n ngu, qu c dân không đ c h i đ n. Nay th i th n c càng ngày càng suy vi, m t c cái tên Vi t Nam trong b n đ th gi i. Hãy xem các n c Á Đông, Tàu, Nh t không nói, còn Xiêm La là m t n c x a kia dân ta không thêm đ ng ngang hàng, th mà nay h nghi m nhiên đ ng trong vòng bình đ ng v i v n qu c. La nh Nam B c hai k đ i quy n kinh lý c a n c Pháp ràng bu c có r ng rãi h n, nên có sinh s c h n. Còn 12 t nh Trung Kỳ th i rên r mãi đ i chính th chuyên ch vô trách nhi m, không bi t đ a vào đâu đ nu i chút h i tàn! Đó là t i c a ai? T i c a ai? Xem đó th i ch ng quân ch hi n t i ph i tru t, mà xét đ n ngu n g c nguyên nhân sâu xa, th i quân ch các th i đã qua cũng không tránh kh i búa rìu công lu n c a qu c dân v y.

Ồi! Xu th bên ngoài đã nh thê kia, mà tình th n c ta l i nh th này , th i cái ngòi B h đã nguy t nh tr ng m ng, th t có nh đ i u Hi u Đ nhà Hán đã nói: “M ng c a Tr m ch ng bi t m t còn ngày nào đây!”. V y B h còn mê mu i kh ông bi t, t ví mình v i th n thánh, đ t b y ti u nhân núp bóng làm càn, công nhiên buông thối ăn lo ăn lót, ng i ta không nói không k ,

dân nói không hay, l i còn ngh ch thì th , trái nhân tâm, nhen l i b p tro tàn chuyên ch , d t h n cái dân khí đã tôn th ng lâu ngày, qu h t châu báu c a n c, quét s ch tài s n c a dân. Th h i: qu c th Vi t Nam có ph i là t s n c a B h hay sao? 20 tri u qu c dân há ph i là gia b c c a B h hay sao? Quan l i n c ta m c nát còn s ch a quá ch ng hay chẳng, mà còn ph i có thêm B h tr ng thêm lòng gian tham n a? Danh hi u Vi t Nam e còn ch a nh nhu c chẳng mà còn ph i có B h ra d ng mùi hôi thúi, làm cho thiên h chê c i khinh d ch ng còn k là loài ng i n a? D u m c a qu c dân ta s ch a khô h t hay chẳng, mà còn ph i có B h hoang phí vung vãi n a? Than ôi! N c ta t i gì mà ph i ch u cái nghi p ch ng y! Dân ta t i gì mà ph i đ i th vua qu y! N u không cùng qu n chúng tr kh nó đi, t t ph i cùng nó ch t đ m nay mai thôi!

Tôi vi t đ n đây, vi t đã cùn tay đã m i, gi y đã h t mà đi u tôi mu n nói hãy còn ch a h t, tôi ph i khăng khăng m y ngàn l i mà không thôi đó, ch ng ph i công kích cá nhân B h mà công kích hôn quân v y; cũng không ph i vì t k c a Trinh mà làm; th t là vì 20 tri u đ ng bào mà xô ngã chuyên ch , ng h t do v y. Th y M nh nói r ng: “Đâu ph i a bi n lu n, b t đ c dĩ mà thôi”, tâm s c a tôi cũng là th đó.

N u nh B h có đ thiên l ng, chút bi t h i ng , bi t quân quy n không th c y đ c, dân oán không th khi đ c, th i ph i s m quay v , t thoái v tr c, đem chính quy n tr l i cho qu c dân ta, đ h tr c ti p cùng dân t c Pháp, t m u l y l i ích c a h , nh v y th i qu c dân ta còn l ng tình, không b c đ i, cái k B h không còn k nào h n.

Ví b ng chuy n đi này, thêm lòng táo b o, không k gì h t, c kh kh c p ngời chí tôn, c thi oai chuyên ch , làm đ t m ng m ch c a n c trong c n thù nguy, đánh đ m qu c dân trong ki p kh lâu dài, n u v y th i Trinh này t t ph i: trong cáo v i qu c dân, ngoài hi p cùng v i n c Pháp, vì 20 tri u đ ng bào, cùng B h tuyên chi n quy t li t, nguy n cho cái đ u c a Trinh cùng v i quân quy n chuyên ch đã man c a B h đ ng th i r i xu ng đ t, quy t không n th y vài m i v n d m vuông giang sang đ t n c, vài m i tri u cha m anh em, ph i giao đ t vào tay hôn quân v y!

B CHÚ

1)- Th này vi t m t b n b ng Hán văn g i B h , l i đ ch ra Pháp văn đ ng trên báo Pháp và r i truy n đ n, đ r ng đ ng công lu n c a ng i Pháp.

2)- Gi a tôi v i B h , đã đ n tuy t nh t thi t quan h , ch đ ng trên đ a v đ i đ i mà thôi, cho nên nói “g i” mà không nói “d ng”; còn dùng hai ch “B h” đó là theo Hán văn, x ng hô nh v y cho ti n, ch không ph i là tôn kính đâu.

3)- Tôi là ng i ph c tùng Nho giáo, nên không dùng th l chuyên ch đ t ra t T n Th Hoàng v sau (Th Hoàng đ t sách chôn h c trò, Kh ng giáo đã m t), l y là h g p ch tên húy c a nhà vua th i ph i tránh, cho nên đây tôi vi t th ng không kiêng, là t ý ph n đ i (Nh t B n đã b lâu r i, ch có ta còn gi l i đó).

Marseille, ngày 14 th ng 7 năm 1922

Ký tên: Phan Châu Trinh

(Phan Châu Trinh và Lê m đ ch, trích trong Thư thư t đi u NXB Anh Minh, 1958, Hu)